

HEIL KRISTÓF MIHÁLY

„Ez a helység a táblának van szánva”¹

Az erdélyi igazságszolgáltatás épületei a századfordulón

Fegyveresi Zsolt, Veress Emőd (szerk.): *Történelmi bírósági épületek Erdélyben*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021. 233 old.

Nem egy hagyományos műfajú könyvet tart a kezében az, aki leemeli a polcról a Fegyveresi Zsolt és Veress Emőd által szerkesztett kötetet. Ez nem klasszikus, magát hatalmas apparátussal körülbástyázott, majd abban a közérthetőség ellen messzire menekülő tanulmánykötet (bár hivatkozást is találunk benne, nem is keveset). De nem is képaláírásokkal teletűzdelt illusztrált album, bár kétségtelen, hogy sok szép, színes fényképet tartalmaz. Ez a kötet remekül ötvözi a két műfaj sajátosságait: szakmailag megalapozott és olvasmányos módon szól a kutatókhoz és a nagyközönséghez egyaránt, és teszi mindezt még szemléletesebbé a gazdag fotóanyagával.

A kötet előfutárainak tekinthetőek a 19. század derekán megjelent, Erdély építészetiével foglalkozó illusztrált könyvek Kövári László tollából.² És azóta is nagy népszerűségnek örvendenek az Erdéllyel és Székelyfölddel foglalkozó albumok, színes kötetek. Azonban a kifejezetten bírósági épületeket bemutató munka hiánypótló, ilyet nem találunk.

A cím – *Történelmi bírósági épületek Erdélyben* – szemléletes és csalékony egyaránt. Kifejező, amennyiben mindegyik tanulmány az erdélyi magyar igazságszolgáltatás fizikai valójával foglalkozik, azonban a fedlap elrejtí, hogy ez a könyv több egy, az épületeket bemutató jegyzetnél. A kiadvány nem csupán a bírósági funkciót ellátó ingatlanok történeti, műszaki és művészeti leírása, hanem egyben az erdélyi igazságszolgáltatási elit tablója is (legalábbis annak egy fontos szelete).³ Ugyanakkor bemutatja a vizsgált korszakra és helyre jellemző, az építkezéseket megelőző pályázatási és tervezési folyamatok jogtörténeti vonatkozásait, és adalékokkal járul hozzá az igazságügyi épületek szimbolikatanához.

A kötet az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően modernizálódott erdélyi bírósági szervezetrendszer infrastrukturális hátterét mutatja be. Nem vizsgálja a korábbi

1 Ügyvédek Lapja, 1890/25. (június 24.) Idézi Fegyveresi Zsolt, lásd FEGYVERESI Zsolt, VERESS Emőd (szerk.): *Történelmi bírósági épületek Erdélyben*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021, 116.

2 Lásd KÖVÁRI László: *Erdély régiségei*, Kolozsvár, 1852; KÖVÁRI László: *Erdély Építészeti emlékei*, Stein J. Muz. Egtl. Könyvtár, Kolozsvár, 1866.

3 Lásd BÓDIN BELIZNAI Kinga: *Ítéltáblai elnökök Erdélyben (1868–1919)* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 14–65.

rendi állam igazságszolgáltatási tereit, ahogy az impériumváltást követő román átszervezés hatásait sem. Erről őszintén vall Veress Emőd a kötet krédóját adó bevezető fejezetben, miszerint nemcsak történeti, hanem személyes értékválasztás is befolyásolta a szerzőket a kötetbe kerülő épületek kiválasztásánál: „*Célunk, hogy 'történelmi', azaz 1920 előtt épült igazságszolgáltatási épületek közül a legfontosabbakat, a teljesség igénye nélkül, jelen kötetben megidézzük. A kutatás során szomorúan konstatáltuk, hogy nem találtunk olyan, 1920 után épült bírósági épületet, amely önmagában is építészeti, esztétikai értéket képviselne. A legtöbb újabb épületet vagy a szocialista építészeti stílus sivársága, vagy a középületeket jellemző lélektelen, fásult ötlettelenség határozza meg.*”⁴

A XVII. századtól Erdély közjogi viszonyait, így igazságszolgáltatásának rendjét is a Habsburg Birodalomban elfoglalt függő helyzete határozta meg. A rendi időkben Erdélyben – az ország többi részéhez hasonlóan – az igazságszolgáltatás nem vált el a közigazgatástól és a végrehajtó hatalomtól. Erre egészen az osztrák–magyar kiegyezést követő közjogi átrendeződésekig, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvény kihirdetéséig kellett várni. A kiegyezést követő igazságszolgáltatási szervezeti átalakításoknak köszönhetően az átstrukturált felsőbbíráskodásban létrejövő új Kúria alatt két fellebbviteli ítélőtábla alakult, az egyik Pesten, a másik Marosvásárhelyen az erdélyi partikuláris jogra kiterjedő hatáskörrel.⁵ Majd köszönhetően a felsőbbírásgokon is megvalósítandó szóbeliség és közvetlenség alapelvei támasztotta elvárásoknak, egymagában a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla már nem tudta elvárható sebességgel tárgyalni a hozzá áramló ügyeket, s így az ügyhátralékok csökkentése és az ítélkezésre fordított idő rövidítése érdekében a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. törvénycikk tizenegy ítélőtáblát állított fel: Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárád, Pécs, Pozsony, Temesvár és Szeged székhellyel.⁶

Az alsóbb bíróságok szervezeti rendjét az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkek teremtették meg. Megszüntette a korábbi elsőfolyamodású bíróságokat, helyettük létrehozták a királyi törvényszékek rendszerét, mint általános elsőfolyamodású bíróságok. 1872-ben 102 törvényszék nyitotta meg kapuit, majd három évvel később 65-re csökkentették a számukat. A kisebb vagyoni értékű polgári ügyekben és kisebb bűneseteknél a 360 – majd 386 – járásbíróság egyike járt el.⁷

Az ítélőtáblákat decentralizáló 1890. évi törvénynek köszönhetően az erdélyi királyi ítélőtáblák száma megnégyszereződött, amivel párhuzamosan a bírósági szervezetrendszer apparátusát is növelni kellett. Bódiné Beliznai Kinga tanulmánya az erdélyi ítélőtáblák elnökeinek életútját, pályaképét mutatja be. Az almanach jellegű tanulmány elsőként a marosvásárhelyi elnököket ismerteti, kezdve *altorjai Apor Károly* életútjával.

4 VERESS Emőd: *Erdély mint igazságszolgáltatási tér 1867–1920 között* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 7.

5 Bővebben lásd: VERESS Emőd: *Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben = Ad salutem civium inventas esse leges: Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2019, 157–171.

6 *A kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. Törvénycikk* = MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytar 1000–1895. 1889–1891. évi törvénycikkek*, Franklin-Társulat, Budapest, 1897, 312.

7 STIPTA István: *Az erdélyi bírósági rendszer közjogi alapjai* = VERESS Emőd (szerk.): *Erdély Jogtörténete*. Forum Iuris, Kolozsvár, 2018, 295.

Az ősi családból származó udvarhű jogász a rossz nyelvek szerint 1861. évi ítélőtábla-elnöki kinevezését Ferenc Józsefhez fűződő barátságának köszönhetette. Annyi bizonyos, hogy már apja, Apor Lázár is a nagy presztízssű erdélyi kancellári hivatalt töltötte be. Fia, Károly sikeres szakmai karrierjén túl a kultúra és technikai újítások fáradhatatlan terjesztője is volt: nemzetközi díjas rajnai rizlingje mellett a fényképészet-történet őt tartja az első magyar fotográfusnak, és írásaival és irodalomszervező tevékenységével ugyancsak sokat tett az erdélyi reformkori irodalmi élet felpozíciójáért.⁸ Majd olyan szakmai formátumok is megfordultak a marosvásárhelyi bársonyszékben, mint a későbbi kúriai elnök, *Oberschall Adolf*.⁹ Őt követve a szerénységéről nevezetes *szentkatolnai Elekes Pált* választották a decentralizált vásárhelyi ítélőtábla első elnökének (1890), aki ezt követően aktívan bekapcsolódott a helyi közéletbe, és betöltötte a helyi kaszinó elnöki és az Erdélyi Kárpát-Egyesület Maros-Torda vármegyei osztályának tiszteletbeli elnöki tisztségét is. Egyaránt ismerteti még a fejezet az *Oberschall* székébe a budapesti ítélőtáblán, majd a Maros partján is beleülő *csíkdélnei Csathó Ferenc, kelemenfalvi Ternovszky Béla*, valamint az impériumváltást megelőző utolsó vásárhelyi elnök, *maroscügedi Pap Farkas* pályáját.

A kolozsvári ítélőtábla első elnöke a régi nógrádi családból származó *berczeli Berczelly Jenő* volt, aki országos ismerettségre tett szert, miután egy 1897-es körrendeletében elsőnek engedélyezte a nők alkalmazását mint napidíjas irodai dolgozók, *díjnokok*. A továbbiakban a kötet a korszak további két kolozsvári elnök, *nagyfalusi Fekete Gábor* és *köröstarcsai Weér György* pályáját ismerteti. A szerző a tőle megszokott precizitással mutatja be a vizsgált szűk harminc esztendő hat nagyváradi (*fenyéri Zádor Gyula, gálszécsi Ritoók Zsigmond, Sável Kálmán, zágoni Szentkereszty Zsigmond Tivadar, Gajzágó Béla és váraljai Lábán Lajos*) és három temesvári ítélőtáblai elnök (*paisszegi és becsvölgyi Paiss Andor, Laszy József és Solyom Andor*) életútját is.

A tanulmány erőnye – adatgazdagságán túl –, hogy a szerző nem ragadt le a szakmai pályafutások grádicsain, hanem számos anekdotával teszi fogyaszthatóbbá az ismerkedést a századforduló Erdélyének jogászvilágával. A rövid történetek közül talán a legfigyelemreméltóbb, hogy Apor bíró arcszörzete miképpen járulhatott hozzá a Bach-rendszer bukásához.¹⁰ Beliznai Kinga kutatómunkája során a szakirodalom feldolgozása mellett felhasználta a kapcsolódó jogszabályhelyeket, visszaemlékezéseket, adattárakat, tisztviselői, katonai és egyházi sematizmusokat és a korabeli sajtót egyaránt.

A polgárosodó magyar állam modernizációt célzó reformjai és a korabeli államszervezet működésének és működtetésének alapfeltételét jelentő infrastruktúra-fejlesztések a mai napig meghatározzák az állami feladatellátást – állapítja meg Megyeri-Pálffy Zoltán, aki tanulmányában elsőnek az *igazságügyi épület* fogalmát és funkcióját tisztázza, majd ismerteti a modern „független” bírósági épületek sajátosságainak kialakulástörténetét.¹¹ A hatalmi ágak elválasztásával születhetett meg az önálló igazságszolgáltatási

8 BÓDIN BELIZNAI Kinga: *Ítéltáblai elnökök Erdélyben (1868–1919)* = FEGYVERESI Zsolt, VERESS Emőd (szerk.): *Történelmi bírósági épületek Erdélyben*. Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021, 14–65.

9 Oberschall Adolf életútjáról bővebben lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség. A M. Kir. Kúria elnökei 1869–1937*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 113–138.

10 B. BELIZNAI: *Ítéltáblai... i. m.* 18–19.

11 MEGYERI-PÁLFFY Zoltán: *Bíróságok a polgári kori Erdélyben – Épületek, észítészek* = FEGYVERESI Zsolt, VERESS Emőd (szerk.): *Történelmi bírósági épületek Erdélyben*, Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021, 66–77.

tér, a bírósági épület, és a bíróságok „kivonultak” a megye- és városházákból, a földesúri kúriákból és az egyházi épületekből.

A szerző bölcsen hívja fel az olvasó figyelmét arra az evidensnek tűnő, de annál lényegesebb körülményre, amely a megváltozott jogi környezethez való alkalmazkodást nehezítette, azaz de facto a felállított új szervek számára építendő épületekhez szükséges feltételek korabeli hiányosságaira: az anyagi háttér bizonytalanságára és a szervezet kiforratlanságára. Megyeri-Pálffi Zoltán tanulmánya vázolja a bírósági szervezetrendszer dologi hátterének, azaz a bírósági épületek polgári kori kivitelezésének alapvetéseit, teszi mindezt a munkásságára jellemző, jól követhető módszertannal, végigkísérve az olvasót az igazságügyi paloták funkcionális, a jogszabályi feltételekhez igazodóan kialakított helyiségein.¹²

Megyeri-Pálffi írása a kötet közepén egyszersmind összeköti annak fejezeteit. A könyv első feléhez igazodva áttekinti az építkezések jogszabályi, „elvi” hátterét, és bemutatja az épületek megálmodóit, a korszak legnevesebb igazságügyi épületeit tervező építészeket (kapcsolódva ezzel Beliznai Kinga korábbi tanulmányához), valamint megágyaz a kötet további írásainak: Székely Márton a dualizmus kori magyar középítkezések tervpályázatait feldolgozó írásához, Veress Emőd a kolozsvári ítélőtábla szimbólumairól írt tanulmányához és Fegyveresi Zsolt képekkel gazdagon illusztrált bírósági épületismertetőihez.

Az 1867-es kiegyezést követően Magyarországon gombamódra szaporodtak a nagy infrastrukturális beruházások, a magántőke mellett nőtt a középítkezések száma is. Ezzel párhuzamosan elterjedt a Nyugaton már általánossá vált szokás, miszerint a nagy közberuházásból megvalósuló építkezéseket nyilvános tervpályázatok előzik meg. Budapest és a vidéki nagyvárosok fejlesztései felkeltették a hazai és a nemzetközi érdeklődést, a sajtó rendszeresen számolt be a beruházások alakulásáról, így az erdélyi középületek kivitelezéséről is. Székely Márton – 2020-ban megvédett doktori disszertációján alapul¹³ – tanulmánya¹⁴ megállapítja, hogy a tervpályázati rendszer elterjedése az átalakuló társadalom hazájáért felelősséget érző, annak ügyeire odafigyelő polgári rétegének kialakulását mutatja. Ezt a kijelentést az is alátámasztja, hogy bár a 19. század végi nagy építkezési lázban 1880 után egyre több törvényszéki épületet is megrendelt a magyar állam, de ezek egyikére sem írt ki nyílt tervezési pályázatot. Az első kiírás 1903-ban történt meg, melynek előzménye egy 1902 áprilisában lezajlott heves parlamenti vita volt. Az országgyűlésben a Tisza-kormány lelkes ellenzéki kritikusa, Zboray Miklós képviselő egy alkalommal hevesen kikelt a közvetlen megbízott építészek (Wagner Gyula és Kiss István) ellen, akik számos megbízást kaptak nyilvános pályáztatási eljárás nélkül. A következő bő évtizedben több tucat törvénykezési palota építésére jelentek meg tenderek.

12 Erről lásd bővebben MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az igazságügyi szervezet dologi háttere: a bírósági épületek* = MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020, 113–123.

13 SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*, doktori disszertáció, BME-ÉPK, Budapest, 2020.

14 SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Erdélyben a dualizmus korában* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 78–89.

A kötet második felében Veress Emőd szimbolikamagyarázó tanulmánya és Fegyveresi Zsolt erdélyi ítélőtáblákat, törvényszékeket és járásbíróságokat bemutató két írása található.

A Wagner Gyula tervei alapján 1898 és 1902 között épült kolozsvári ítélőtáblai épület homlokzatának fő ékessége a bejárat felett, a nyakazaton trónoló Justitia-szoborcsoport. Az igazság, az igazságszolgáltatás és az erkölcs római mitológiai istennője méltóságteljesen foglal helyet az ítélőtábla timpanon nélküli tetőszerkezete előtt. Baljában mérleget tart, jobbjaival pallosán támaszkodik. Mellette a fáklyás alakok egyike őrzi a lángot, a másiké már kialudt: ők a perbeli ellenérdekű feleket, a pernyertest és perveszttest testesítik meg. Veress Emőd előbb a mérleg és a lélekmérés szimbolikájának eredetét mutatja be példálózva az ókori egyiptomi Maat istennővel, a homéroszi görögök isteneik előtti megmérettetéseivel, az ószövétségi Baltazár történetével és Szent Mihály arkangyallal, aki megméri a holtak lelkét és a paradicsomba vezeti az örvendezőket.¹⁵ A szerző még kitér a pallos és a korona eredetére, valamint a bekötött szem dilemmájára is. Külön érdekesége a kolozsvári szobornak, hogy az alkotó nem a közismert bekötött szemű ábrázolásmódot választotta, hanem a hagyományos, 15. századot megelőző, az igazságot nyitott szemmel fürkésző Justitia néz le az igazságukért a bíróság épületébe lépő emberekre.

A kötet utolsó két vaskos fejezete a jog- és kortörténeti, látásmód-szélesítő írásokat követően rátér a mű címében ígért *erdélyi történelmi bírósági épületek* sajátosságaira.¹⁶ Fegyveresi két tucat igazságszolgáltatási épület történetét vázolja hol építési napló jelleggel, hol az építkezési adatokat kiegészítve korabeli feljegyzésekkel az épület fogadtatásáról vagy a megnyitón elhangzott miniszteri beszéd részleteiről.

A kötet több mint kétszáz képet tartalmaz, ezek között találunk ítélőtáblai bírói portrékat, igazságügyi paloták skicceit, homlokzatterveket, igazságügyi szimbólumok egyetemes ábrázolásmódjait megjelenítő műtárgyakat, de leginkább *történelmi bírósági épületeket Erdélyből*.

15 VERESS Emőd: *A kolozsvári ítélőtábla Justitia-szobra: a szimbólumok eredetéről* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 90–103.

16 FEGYVERESI Zsolt: *Ítélőtáblák* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 104–127; FEGYVERESI Zsolt: *Törvényszékek és járásbíróságok* = FEGYVERESI, VERESS: *i. m.*, 128–231.